

Evanjelická a.v.cirkev v protifašistickom odboji na Slovensku

PhDr. Daniela Baranová, PhD.

Protifašistický odboj na Slovensku ako aj SNP svojím ekumenickým charakterom zaujíma významné miesto v novodobých dejinách a to nielen svetských, ale aj cirkevných, kedy ideály demokracie, slobody a lásky k česko-slovenskej republike zjednotili všetkých antifasistov bez ohľadu na vierovyznanie do jedného šiku.

Podmienky pre formovanie protifašistického odboja v ev.a.v.cirkvi, lepšie povedané, evanjelickej opozície, sa utvorili už po podpísaní a prijatí Mníchovského diktátu v roku 1938, kedy už väčšine evanjelikov bolo jasné, ktorým smerom sa bude uberať vývoj na Slovensku. Evanjelická opozícia na rozdiel od politických opozícií mala jednu veľkú výhodu, kritiku režimu a pomerov v krajine podávala z hľadiska kresťanskej vierouky a tým vlastne bol jej boj s vtedajším režimom legalizovaný a mohol sa viesť na širokej platforme.

Prvý oficiálny protest evanjelikov zaznel **už 26.10.1938 na generálnom presbytériu, ktoré ostro odsúdilo protičeské nálady rozmáhajúce sa v slovenskej spoločnosti a zároveň vyzvalo slovenských evanjelikov, aby sa k nijakým provokáciám nedali vyprovokovať.**

Najväčšími kritikmi vtedajších spoločenských pomerov boli: generálny biskup a zároveň biskup Východného dištriktu dr. Vladimír Pavel Čobrda, biskup Západného dištriktu dr. Samuel Štefan Osuský, evanjelickí duchovní združení v Lutherovom spolku ev.a.v.kňazov a to predovšetkým senior Ľudovít Štefan Šenšel, Fedor Fridrich Ruppeltdt, ale aj laici napr. JUDr. Július Palovič, JUDr. Vladimír Trslín, JUDr. Vladimír Vojtech Pivko, Tomáš Tvarožek a iní zastávajúci v cirkvi rôzne kontrolné a poradné funkcie, ale tiež funkcionári Sdruzenia evanjelickej mládeže (SEM), Dorastu evanjelickej mládeže (DEM) a Spolku evanjelickej diakónie (SED), Jednoty evanjelických žien (JEŽ) a Jednoty evanjelických mužov (JEM). Konanie evanjelických cirkevníkov v týchto komplikovaných časoch usmerňovali prostredníctvom Pastierskych listov, čítaných v ev.kostoloch, kázni i rozhlasových príhovorov ako aj článkov publikovaných v rôznych časopisoch: Cirkevné listy, Stáž na Sione, Nový rod a denníkoch najčastejšie v Národných novinách, ktoré vždy vychádzali z Evanjelia a vyzývali ich, aby sa nezúčastňovali na rôznych nepremyslených akciách, ktoré organizovali predovšetkým členovia Hlinkovej gardy (HG) a niektorí radikáli z Hlinkovej slovenskej ľudovej strany (HSLĽS). Dôkazom toho je Pastiersky list vydaný pri príležitosti 20. výročia vzniku Česko-Slovenska dňa 30.10.1938, v ktorom okrem iného sa uvádza: **“...Chráňme sa akýchkoľvek výtržností, nerozmyslených chlapčenských kúskov, nepremyslených a ľahkomyselne medzi ľuďmi hádzaných štvavých hesiel, nehodných a nedôstojných kresťanov a najmä kresťanov - evanjelikov.”**

Krátko po vydaní Pastierskeho listu krajinu zachvátila vlna odchodov slovenských a českých vlastencov do zahraničia, kde sa zapájali do protifašistického odboja. Ich prestupnými stanicami boli hlavne evanjelické fary a prístrešia miestneho obyvateľstva žijúceho v pohraničí. Najviac vyhľadávané boli evanjelické fary: v Brezovej pod Bradlom s duchovným Jánom Lichnerom, vo Vrbovom s Jozefom Bučkom, Miloslavove s dr. Ladislavom Jurkovičom, v Rastislaviciach so Štefanom Havlíkom, Dobroči s Gustávom Kolénym, v Tomašovciach s Jurom Chocholom a v Ochtinej s Pavlom Sokolom.

Na prelome rokov 1938 - 1939 došlo k vyhroteniu konfesiónálnych rozporov medzi rímskymi katolíkmi a evanjelikmi augsburského vyznania (ev.a.v.). K vyhocovaniu konfesiónálnych vzťahov prispievali najmä denníky Slovák a Gardista, ktoré na svojich stránkach publikovali nepravdivé články o evanjelikoch. Napríklad, že v 1.ČSR boli v úradoch favorizovaní slovenskí evanjelici, alebo že evanjelici majú negatívny vzťah k autonómii a pod. Tieto fámy vyvrátil generálny konvent konajúci sa 9.2.1939, kde slovenskí evanjelici jasne deklarovali: **“...Ohasujeme pred celou slovenskou evanjelickou verejnosťou, že sme za autonómne, samosprávne Slovensko v rámci Československej republiky...”**

K vyhroteniu náboženských vzťahov prispelo i personálne zloženie Slovenského snemu, kde zo 63 poslancov boli len piati poslanci evanjelici: dr.Ing.Peter Zaťko, Ing.Ján Líška, dr.Emil Boleslav Lukáč, dr.Miloš Vančo a M.Morháč. K ukladniu atmosféry neprispelo ani rozhodnutie Krajinského úradu vo Zvolene ohľadom premiestnenia evanjelických diakonís do Paludzky, ktoré vo zvolenskej nemocnici pôsobili ako ošetrovatelky už roky a svoje miesta museli uvoľniť rím.-kat. sestrám rádu sv.Františka.

V týchto hektických chvíľach plných napätia a neistoty sa stalo, že niektorí členovia HG zašli tak ďaleko, že v neskorých nočných hodinách klopali na dvere evanjelikov a vyhrávali sa im, výnimku netvorili ani kňazi. Prvému, ktoré pretrhli spánok bol modranský kňaz a správca modranského evanjelického sirotinca Július Déer.Nečakaná návšteva modranských členov HG medzi ktorými nechýbali ani evanjelici sa uskutočnila 12.3.1939. Druhým kňazom bol Vojtech Hruška zo Sučian.Tento snád' ako prvý okúsil tvrdé gardistické päste, keď ho vyviezli asi 5 km za Turany do poľa, kde ho poriadne zbili obuškami.Celá akcia sa odohrala 24.4.1939 o 0,30 hod.

Po vyhlásení Slovenskej republiky 14.3.1939 evanjelici neustále reagujú na nepravdivé tvrdenia vtedajších médií, ktoré im neustále servírujú privilégia z 1.ČSR a vytýkajú im práve preto nesúhlasia so vznikom Slovenskej republiky.Žiaľ, o liste evanjelických cirkevných hodnostároch , ktorý zaslali hneď po vyhlásení Slovenskej republiky slovenskej vláde a Slovenskému snemu, v ktorom proklamujú, že aj slovenskí evanjelici sa chcú podieľať na chode nového štátu sa ani slovíčkom nezmieňujú. Ignorácia evanjelikov zo strany slovenských vládnucich kruhov ako aj iné aktivity prispievajú k zhoršovaniu vzťahov medzi katolíkmi a evanjelikmi. Dôkazom je negácia spomienkových slávností na Bradle pri príležitosti 20.výročia úmrtia gen.dr.M.R.Štefánika, ktoré organizovala slovenská vláda a snem 4.5.1939. Jej účastníkov už zďaleka vítal nápis:„**Kto si rúcal to, čo Štefánik budoval nevroč sem, lebo miesto toto je pre každého verného Slováka sväté.**“Autormi privítacie sloganu boli : učiteľ Štefan Mikulčík, košariský kňaz Štefan Bojnák a p.Čuvala.Pri tomto spomienkovom akte sa odohrala i slovná potýčka.Mal ju brezovský duchovný Ján Lichner s ministrom vnútra Alexandrom Machom, keď na jeho pozdrav **Na stráž** odpovedal sokolským pozdravom **Na zdar**. O niekoľko dní pozdšie, 21.5.1939 SEM, ktorému predsedal banksobystrický duchovný Juraj Holčík zorganizovalo spomienkové stretnutie na Bradle.Zúčastnilo sa ho okolo 30 000 ľudí. Účastníci tohto spomienkového aktu jednomyselne požadovali naplnenie Štefánikovho odkazu. V podobnom duchu sa niesol aj 18.zjazd SEM-u konajúci sa v dňoch 7.7. - 9.7.1939 v Banskej Bystrici. Nad vyše 50 000 účastníkmi sa vznášala myšlienka česko-slovenskej vzájomnosti.

Ďalší akt slovenskej vlády, ktorý pobúrili slovenskú evanjelickú verejnosť bolo Vládne nariadenie č. 220/1939 Slov.zákonníka z 5.9.1939 o povinnom vstupe do organizácií Hlinkovej mládeže (HM) a HG, ktoré bolo nasmerované hlavne voči evanjelickej inteligencii vrátane kňazov.Reakcia zo stany evanjelikov prichádza okamžite evanjelickí duchovní z Lutherovho spolku na valnom zhromaždení 21.11.1939 zostavili, schválili a odoslali slovenskej vláde i snemu , ako aj Prezidentskej kancelárii **Pamätný spis evanjelického kňazstva**, v ktorom odsudzujú povinný vstup do HM a HG.Jeho zostavovateľmi boli: seniori Peter Boór, Ľudovít Šenšel; kňazi Fedor Ruppeldt, Andrej Mihal, Pavel Tomko, Samuel Ličko.Odmena zo strany tiso-vsko-tukovského režimu za tento protest bola klasická.Ľudovítovi Šenšeloovi odobrali kongruu (štátny doplnok k platu kňaza), u F.Ruppeldta na žilinskej fare bola uskutočnená domová prehliadka.Výsledkom domovej prehliadky bolo obvinenie z udržiavania kontaktov so zahraničím a pobyt v ilavskej väznici. V ilavskej väznici za kritiku režimu sa ocitá aj Jozef Bučko. Kritika režimu ako aj aktivity slovenských evanjelikov boli trňom v oku premiérovi Vojtechovi Tukovi, ktorý chcel korigovať aj cirkevnú ústavu evanjelikov.Cez úpravy v ústave chcel mať kontrolu nad evanjelikmi, čo mu samozrejme nevyšlo. Tuka mysliac si, že za aktivitami evanjelikov stoja biskupi dr.Čobrda a dr.Osuský ich chcel prostredníctvom generálneho presbyteria odvolať.Zámer mu nevyšiel a preto sa obracia na ministra školstva a národnej osvety Jozefa

Siváka, ktorý niekoľkých školských inšpektorov a učiteľov predčasne penzionoval alebo poprekladal na nové miesta. Ďalším odvetným opatrením zo strany slovenských vládnych kruhov bolo zastavenie Cirkevných listov (od 30.10.1939 do 15.12.1939 a od 15.1.1940 do 5.2.1942 a posledné zastavenie bolo po vyhlásení SNP v r. 1944). Okrem toho do evanjelických periodík bola zavedená prísna cenzúra. Ale ani tieto represívne opatrenia zo strany vládnucich špičiek nezastavili evanjelikov v kritike režimu . Veľkú vlnu nevôle medzi evanjelikmi vyvolalo vládne nariadenia č.198/1941 Slov.zák z 9.9.1941, vydané Slovenským snemom a slovenskou vládou. Z dôvodu nesúhlasu s týmto zákonom ev. poslanec Slovenského snemu dr. Ing. Peter Zaťko sa vzdal predsedníctva v komisii Slovenského snemu. Hneď po jeho prijatí biskupi dr. Čobrda a dr. Osuský po konzultácii s JUDr. Jánom Jamnickým, JUDr. Vladimírom Vojtechom Pivkom, JUDr. Vladimírom Trslínom a Tomášom Tvarožekom skoncipovali protestné listy, ktoré adresovali prezidentovi dr. J. Tisovi a ministrovi vnútra A. Machovi. Evanjelici svoj protest vyjádřili aj prostredníctvom **Pastierskeho listu** (20.5.1942), v ktorom sa okrem iného píše: **“...nemožno odmietat’ prihlášky Židov do evanjelickej cirkvi, lebo by sa to protivilo misijnému rozkazu Spasiteľa sveta, Pána Ježiša Krista: Kážte evanjelium všetkému stvoreniu, kto uverí a pokrstí sa bude spasený, ale kto neuverí bude odsúdený...”**

Evanjelickí biskupi prvý krok na „záchrana „ židovských spoluobčanov urobili ešte v novembri 1938. Týkal sa úpravy ohľadom krstenia Židov. Evanjelickí kňazi hneď po jeho kodifikácii začali krstiť a prijímať židovských spoluobčanov do evanjelickej cirkvi, ale po splnení daných podmienok stanovených biskupskou úpravou. V oveľa väčšej miere krstili a prijímali Židov po prijatí Židovského kódexu. Mnohé evanjelické fary sa stali ich dočasným domovom. Boli to napr. fary: v Brezovej pod Bradlom s Jánom Lichnerom, v Kobeliarove s Gustávom Predanócyom, v Hradnej -Súl’ove s Ondrejom Peckom, v Banskej Bystrici so seniorom Jánom Bakossom, Jurajom Holčíkom a kaplánmi Júliusom Madarásom a Samuelom Velebným. V mnohých prípadoch im ani krst nepomohol, ako napr. 10 člennej skupine židovských spoluobčanov z Banskej Bystrice. Keď skupinka po pokrstení v skorých rabnných hodinách v adventnom čase roku 1942 vychádzala z kostola už na ňu čakalo nákladné auto s gardistami a odviezli ich neznámo kam. Nepomohlo ani vysveľovanie seniora Bakossa, že sú kresťania .

Prenasledovaným židovským deťom azyl poskytli evanjelické sirotince v Modre a v Liptovskom Mikuláši . Na ich záchrane sa podielali správcovia v Modre Július Dérer, Bohumil Kadlečík, Karol Gábriš a v Liptovskom Mikuláši Vladimír Kuna so svojimi spolupracovníkmi.

Evanjelickí farári plniac príkaz Evanjelia pomáhali rasovo prenasledovaným ako len mohli ,napr. prostredníctvom biskupov žiadali o udelenie výnimky pre židovských občanov ,ktoré predkladali Prezidentskej kancelárii, alebo priamo ministrovi vnútra. Veľa ministerských výnimiek pre rasovo prenasledovaných židovských občanov vybavila herečka Mária Bancíková.

Roky 1941 - 1942 sa v evanjelickej cirkvi niesli predovšetkým v znamení záchrany a pomoci rasovo prenasledovaným osobám.

V roku 1943 pod vplyvom priaznivej medzinárodnej a vnútro - politickej situácie v slovenskej spoločnosti dochádza k aktivizácii antifašistických síl. Táto mobilizácia antifašistických síl sa prejavila tiež radoch evanjelickej opozície. Mnohí jej čelní predstavitelia spolupracovali s odbojovými skupinami .

S odbojovou skupinou Flóra spolupracovali: **bratia Veselovci; mjr. duch. Daniel Kováč**, biskupský tajomník v Prešove **Pavel Neckár** , **Dr. Jozef Lettrich**, ktorý udržiaval spojenie s odbojovou skupinou Demec, hlavne jej vedúcim dr. M. Zibrínom a skupinou J. Lichnera. Ďalej so skupinou Flóra spolupracovali **JUDr. Július Palovič, Ivan Kolesár** z Kochanoviec, **Pavel Valach** z Turej Lúky, ktorého fara poskytla bezpečie utečencom z koncentračných a zajateckých táborov z Nemecka, ktorým sa podarilo ujsť na Slovensko. P. Valach utečencov na dlhú púť smerom na východ vybavil falošnými dokladmi.

S odbojovou skupinou **dr.Vávra Šrobára** spolupracovali: Pavel Hronec z Hronseku, Miloslav Kašuba z Ostrej Lúky , Ján Zeman, ktorý zároveň spolupracoval aj so skupinou gen.Eliáša; Viliam Paulíny riaditeľ banky, ktorý bol veľmi blízkym spolupracovníkom dr.Vavra Šrobára, ale spolupracoval aj s členmi KSS hlavne s Ing.Pavлом Stahлом; MUDr.Ilja Paulíny-Tóth, Fedor Ruppeldt a ďalší.

Hronsecká fara sa od mája 1944 stáva centrom príprav SNP.Tu boli vypracované tézy protifašistického odboja, ktoré boli kuriérnou cestou odoslané čs.emigračnej vláde v Londýne.Na ich vypracovaní okrem P.Hronca, M.Kašubu, V.Paulínyho sa podielali ešte Igor Makovický riaditeľ Slovenskej národnej banky, pplk. František Urban, pplk.Mikuláš Ferjenčík, pplk.Ján Golian ,pplk.Ján Golian a MUDr.Daniel Petelen, využívajúc neďaleké kúpele Sliach.

S odbojovou skupinou **Josef Šťastný - Fedor Zorkócy**, ktorá sa sformovala v januári 1944 splnutím dvoch skupín, skupiny Josefa Šťastého so skupinou Fedora Zorkócyho spolupracoval: **martinský kňaz Jozef Bučko**. Okrem toho kooperoval aj s organizátorom partizánskeho hnutia v Turci npor. Viliamom Žingorom, ktorému pre partizánov vydával falošné doklady.Bol tiež členom Okresného revolučného národného výboru v Martine mal na starosti zásobovanie a zabezpečovanie opevnení v Turci.J.Bučko spolupracoval aj so skupinou J.Ursínyho.

S odbojovou skupinou **Jána Ursínyho** spolupracovali: Jur Chochol z Tomašoviec, Ing.Jozef Juraj Styk, MVDr.Martin Kvetko a ďalší .

S ľavicovo a komunisticky orientovanými skupinami a partizánskymi jednotkami spolupracovali: Vojtech Hruška, Ľudovít Bortel' z Hornej Lehoty, Ján Dérer z Kráľovej Lehoty, Pavel Rubaninský z Rejdovej, Rudolf Mačuha z Chyžného, Július Janota z Nandraža, Ladislav Remete z Jelšavy,neskôr príslušník partizánskeho oddielu Sláva 2.čs.partizánskej brigády Za slobodu Slovanov. Pavol Valášek zo Bziniec pod Javorinou, podielal sa zase na zásobovaní partizánov z partizánskeho oddielu Miloša Uhra, Peter Škodaček, spolupracoval s partizánskymi jednotkami operujúcimi v priestore Považia a iní.

Aj vďaka aktívnej účasti ev.kňazov a funkcionárov evanjelických cirkevných organizácií v spomínaných odbojových skupinách, ale aj v Slovenskej národnej rade (SNR) a Revolučných národných výboroch(RNV) vyhlásenie Slovenského národného povstania 29.8.1944 slovenských evanjelikov nezastihlo nepripravených.

V SNR z radov evanjelikov pred a počas SNP najaktívnejšie pracovali:JUDr. Jozef Lettrich, dr.Ing.Peter Zaťko, Viliam Paulíny, senior Ľudovít Šenšel, JUDr.Vladimír Trslín, Tomáš Tvarožek, Ján Ursíny, MUDr.Ilja Paulíny -Tóth, JUDr. Ivan Štefánik,Ing.Jozef Juraj Styk, Ing. Ivan Viest, MVDr.Martin Kvetko, Pavol Hronec,Štefan Adamovič, Otto Vízner, dr. Milan Pišút, MUDr. Daniel Petelen a iní. V RNV aktívne pracovali: v Banskej Bystrici: senior Ján Bakoss,Juraj Holčík, Ján Chabada, katechét Pavel Styk, Viliam Paulíny, MUDr.Daniel Petelen, v Pliešovciach konsenior Ján Lacko, v Dobrej Nive Karol Paule,v Liptovskej Porubke senior Ľ.Šenšel s kaplánom Jozefom Jurášom , v Liptovskej Kokave Martin Abrahám, vo Východnej Pavel Tomko, v Hybiach Miloslav Slávik, v Necpaloch senior František Hollý, v Martine Jozef Bučko, Fedor Zorkócy, Július Barč - Ivan, v Sučanoch Vojtech Hruška, v Príbovcich Ján Chalupka, v Hornom Jasení Ján Smyk,v Púchove Peter Škodaček, v Lovinobani JUDr.Juraj Janoška, Branislav Viest, ktorý zabezpečil zbrane pre Novohrad, v Dobšinej Bedrich Kasanický, v Rejdovej Pavel Rubaninský,v Slavošovciach a v Čiernej Lehote učiteľ Ján Gierec, ktorý pre svoje silné antifasistické cistenie bol v roku 1944 prepustený zo školských služieb padol v boji pri Čiernej Lehote 5.12. 1944,v Betliari Štefan Havlik, v Revúcej Viliam Raab, v Klenovci učiteľ Ján Kačanyi a Ján Štefanik, ktorí boli identifikovaní v masovom hrobe Breziny pri Trenčíne, Pavel Slosiarik,v Hnúšťanskom okrese veľmi aktívne pracoval Ondrej Klokoč, ktorý podobne ako J.Gierec v roku 1944 bol zo školských služieb prepustený, v Prešove Pavel Neckár,v Sabinove Ján Vladimír Hroboň, vo Vranove nad Topľou JUDr.Cyril Daxner a iní.

Hneď v prvých dňoch Povstania rady bojovníkov za spravodlivú vec rozširovali aj evanjelici. Muži vstupovali do 1.Česko-slovenskej armády na Slovensku ako duchovní a vojaci, ale aj ako parizáni; ženy ako dobrovoľné ošetrovatelky Červeného kríža.

Medzi prvými, ktorí poslúchli slová Chalupkovej básne Mor ho! proklamované ústami profesora Ladislava Sáru, ktorý tragicky zahynul 19.2.1945 počas prevozu do koncentračného tábora Mauthausen pri Melku a hlásili sa pri vojenských jednotkách boli napr. duchovní: Ladislav Kysel, Ondrej Žiliak Július Gábul, Július Murgaš, Pavel Machala, Štefan Ďuriš, Ján Chabada, Július Janota, ktorému následkom zranenia amputovali nohu. Veľkú zásluhu na tom mala aj Duchovná správa ev.a.v 1.ČSA na Slovensku s veliteľom mjr. duch. Danielom Kováčom, stot. duch. Ladislavom Lanštiakom, npor. duch. Pavlom Hroncom, a npor. Ľudovítom Bortelom, ktorí v pravý čas na manévry pozývali ev. duchovných.

Z radov evanjelických učiteľov našu pozornosť si zaslúžia, napr.: kpt. Ján Ľudovít Nosko veliteľ 17. pešieho práporu Prvosienka II. taktickej skupiny 1.ČSA na Slovensku Milan Nad', veliteľ 16. práporu Chryzantéma z II. taktickej skupiny 1.ČSA na Slovensku, ktorý padol 21.10.1944 v priestore obce Šumiac; Ladislav Dzuráni, ktorý ako tlmočník pôsobil vo Francúzskom partizánskom oddiele 1.čs. partizánskej brigády gen. M.R. Štefánika. Padol v bojoch pri Strečne; Margita Kocková, účastníčka protifašistického odboja v Dobšinskom okrese, ktorá neskôr ako tlmočnica pôsobila v anglo-americkej misii; Ondrej Chorvát príslušník 1.čs. partizánskej brigády J.V. Stalina, ktorý do rodnej obce Stará Turá sa vrátil s omrzlinami v decembri 1944. Na základe udania, po oslobodení bol identifikovaný v masovom hrobe Brezina pri Trenčíne. Spolu s ním identifikovali jeho švagra, tiež učiteľa Stanislava Hlubockého. Dôvod poprav: ukrývanie havarovaného amerického letca J. Kirchhofa a švagra. Učitelia sa vyznamenali aj ako veliteľia obranných povstaleckých úsekov napr.: Daniel Jároši so Samuelom Kriškom pri obrane Tisovca, Július Bolfik pri obrane Revúcej takto by sme mohli menovať ďalej.

Z dôstojníckeho aparátu 1.ČSA na Slovensku z radov evanjelikov spomeňme napr. gen. Rudolfa Viesta - veliteľa povstaleckej armády, mjr. gšt. Júliusa Nosku, náčelníka štábu 1.ČSA na Slovensku a spolupracovníka Vojenského ústredia SNR, ktorý už 9.6.1944 do činnnej služby povolal prvých záložníkov na vojenské cvičenie, bratov Mirka, Miloša a Milana Veselovcov, veliteľa Referátu opevňovacích prác pplk. Vojtecha Kováča s veliteľom pracovnej skupiny Banská Bystrica kpt. stav. Milanom Murtinom; veliteľa Breznianskej posádky Samuela Sekurisa, ktorý zahynul v koncentračnom tábore Mauthausen.

Po ústupe povstalcov do hôr na mnohých evanjelických farách našli úkryt osoby hľadané bezpečnostnými orgánmi Slovenskej republiky i nemeckými okupačnými jednotkami. V týchto ťažkých chvíľach mnohí evanjelickí duchovní riskujú svoje vlastné životy i životy svojich blízkych vystavovali „štvancom“ režimu falošné krstné listy poskytovali úkryt i civilné šaty. Jedným z nich bol Ľubietovský duchovný Ctibor Ján Handzo, ktorého fara bola oázou bezpečia pre mnohých prenasledovaných z dôvodov politických alebo rasových. Ctiborovi Handzovi v tejto veci sekundoval Ľubietovský notár Ladislav Rapoš. Na banskobystrickej fare kňaz Juraj Holčík spolu so združencom Rastislavom Španhelom napísali a rozmnožili nemecké tlačivo Passierschein. Prenasledovaným osobám bezpečie poskytli mnohé evanjelické fary aj s duchovným napr. batizovská s Ondrejom Šimekom, ktorý za poskytnutú pomoc sa dostal do koncentračného tábora, v Hradnej - Súľove s Ondrejom Peckom, v Liptovskom Trnenci s Jánom Staroňom, v Liptovskom Mikuláši s Michalom Maderom, ktorý zomrel vo väzení, v Bardejove s J. Raabom, Opinej s Dušanom Končekom, kde azyl našli aj členovia prešovského RNV, v Kukovej s Júliusom Dzurikom. Na kobeliarovskej fare s Gustávom Predanócom popri ustupujúcich povstalcoch a rasove prenasledovaných osobách prístrešie našli aj dvaja americkí vojaci. Americkí vojaci azyl našli aj na evanjelických farách v Devičanoch s Ladislavom Adamčíkom, na Veľkej Lúke s Pavlom Bohušom. Značnú pomoc zostrelým americkým letcom poskytli obyvatelia Častkova, Sobotišt'a spolu s duchovným Vaníčkom a Pavlom Valachom z Turej Lúky.

Členovia americkej vojenskej misie poručík Tibor Keszethelyi i poručík Jerry Mican zaklopali na bránu mýtoďumbierskej ev.fare, kde im pomoc poskytol dr.Štefa Kátlovský. Po občerstvení a oddychu v sprievode pomocnice v domácnosti pani Kochanovskej vydali sa do hôr za svojimi spolubojovníkmi.Žiaľ, nevybrali si správny čas.Nikto z aktérov nevedel, že obec obsadili nemecké jednotky.Pri kontrole dokladov padli do zajatia a v koncentračnom tábore Mauthausen zahynuli.Nie je pravdou ako to tvrdí dr.Čestmír Sládek v brožúre Spojenecké misie na strane 35. Anglickí dôstojníci spolu s ďalšími povstalcami bezpečie našli na ochtinskej fare u Pavla Sokola, ktorý dokonca dal povstalcovi k dispozícii svoje osobné auto. Žemberský kostol - priestor za oltárom obývali dvaja ruskí partizáni a 53 sovietskym prieskumníkom v januári 1945 bezpečnú skryšiu poskytli málinské humná, o ktorých sa riskujúc vlastné životy starali viacerí Málínčania.Zvlášť nebezpečný bol úkryt 13 prieskumníkov na ev.fare, pretože tu bolo nemecké Ortskommando.

Ukrývanie hľadaných osob bolo veľmi riskantné, pretože po prechode povstalcov do hôr vládny režim sprísnil bezpečnostné opatrenia. Svedčí o tom 94 vypálených obcí aj s obeťami . Stovky otcov, matiek, synov a dcér popravili a identifikovali medzi 5 304 obeťami v 211 masových hrobách.

Stovky evanjelikov padlo v boji s nepriateľom.Z veľkého počtu padlých a zavraždených spomeňme napr. : seniora Jána Bakossa, veľkého kritika tisovsko-tukovského režimu, ktorý značnou mierou sa podieľal na záchrane rasovo prenasledovaných osôb.Po ústupe do hôr azyl našiel v Martine u svojho švagra.Žiaľ, ani tu neušiel orliemu zraku členov Sondernkomanda ZbV 27, ktorí ho 5.1.1945 zatkli a 31.1.1945 spolu s ďalšími antifasistami popravili.Identifikovaný bol v masovom hrobe Martin - Pod Stráne. Podobný osud stihol aj jeho oltárneho spoubрата Ladislava Remeteho, ktorého členovia jelšavského gestapa zatkli 20.12.1944.Po krátkom výsluchu odtransportovali do Banskej Bystrice. Remeteho životná púť sa skončila 9.1.1945 vo vápennej peci v Ráztokách-kataster Nemecká.V masových hrobách svoju smrť našli aj združenci napr.:bratia Marcel a Norbert Herzovci z Kremnice spolu s profesorom Milanom Štarke v masovom hrobe pri Dolnom Turčeku, sestry Katarína a Margita Chuťkové v masovom hrobe v okolí Bánoviec nad Bebravou.

V boji s nepriateľom padli, napr.:povstalecký básnik Samo Maľach -Petrovský, rodák z Petrovca,zomrel na následky ťažkého zranenia, ktoré utrpel v bojoch pri Telgarte, 17-ročný Vincent Prandl z Tisovca, Ján Psoťný učiteľ z Beckova, por.Ondrej Bradovka, učiteľ z Hodruše, Miloš Uher padol v boji pri Cetuni, Ján Vechter z Východnej padol v bojoch pri Stropkove, Milan Králik z Michaloviec , vojenský akademik , ktorý do Povstania zapojil sa v Zemianskych Kostol'anoch.

Stovky evanjelikov prešli bránami nemeckých koncentračných táborov, z ktorých sa desiatky nevrátili spomeňme aspoň niektorých:Viliama Paulínyho,ktorý zahynul v Nemecku na neznámom mieste; Jozefa Bučku, ktorý prešiel bránami koncentračného tábora Mauthausen a Ebensee, kde štyri hodiny pred oslobodením koncentračného tábora 6.5.1945 sa navždy zastavilo jeho statočné srdce. Spolu s ním tými istými bránami koncentračných táborov prešiel Ivan Kolesár a iní.

Za všetkých padlých a zavraždených otcov vo vysvetľovaní pocitov, ktoré ich viedli do boja s nepriateľom v poslednom liste napísanom v banskobystrickej väznici a adresovanom dvojročnej dcérke Mimi vyjadril vojnový korešpondent a protestantský kňaz Joseph Morton, ktorý zahynul v koncentračnom tábore Mauthausen keď napísal: „...**Ja umieram, keď budeš veľká pochopíš, aké je krásne umrieť za slobodu a samostatnosť vlasti.**“